

ICHKI AUDIT TIZIMINING XALQARO TAJRIBALARI

Islomov Sherzod Shuxratovich

Bank-Moliya akademiyasi magistranti

Xalqaro miqyosda bank ichki auditining rivojlanishi va eng yaxshi amaliyotlari (best practices) sezilarli farqlarga ega bo'lishi mumkin, ammo IIA standartlari, Basel Komiteti ko'rsatmalari va yuqori sifatli korporativ boshqaruv prinsiplari umumiy ramka sifatida xizmat qiladi. O'zbekiston kontekstida foydali bo'lishi mumkin bo'lgan asosiy xalqaro tajribalar va tendensiyalarni o'rganish:

1. Mustaqillik va obyektivlikni ta'minlash mexanizmlari:

Tashkiliy joylashuv va hisobot berish: Yetakchi banklarda va IIA/Basel talablariga ko'ra, ichki audit funksiyasi boshqaruv kengashiga (yoki uning audit komitetiga) funksional jihatdan hisobot beradi va bosh direktor (CEO) ga ma'muriy jihatdan hisobot beradi. Bu ma'muriy hisobot berish chizig'i auditorning mustaqilligiga ta'sir qilmasligi uchun aniq belgilab qo'yiladi. Audit komiteti auditor boshlig'ini (CAE) tayinlash/ozod etish, ish rejasini tasdiqlash, natijalarni muhokama qilish va resurslarni ko'rib chiqishda faol rol o'ynaydi.

Audit Komitetining Kuchli Rol: Rivojlangan bozorlarda audit komiteti ko'pincha mustaqil direktordan iborat bo'lib, moliyaviy hisobot, ichki nazorat, ichki va tashqi audit, komplayens va risk boshqaruvi bo'yicha mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Ular ichki audit bilan muntazam va yopiq aloqada bo'lib, uning muammolarini to'satsiz eshitadi.

Mavqe va resurslar: CAE bankning yuqori darajali boshqaruv jamoasi a'zosi hisoblanadi (odatda direktorlar kengashiga kirish huquqiga ega), bu uning vakolatini va auditorlarning ish sharoitlarini (maosh, karera imkoniyatlari) yaxshilaydi. Resurslar (byudjet, xodimlar soni, texnologiya) auditning vazifalariga va bankning xavf profiliga mos ravishda belgilanadi.

2. Riskga asoslangan rejalashtirish va jarayonlarning zamonaviyligi:

Dinamik riskga asoslangan reja (Risk-Based Audit Plan - RBAP): Audit rejasi bankning asosiy strategik, moliyaviy, operatsion va komplayens risklarining muntazam (yillik, choraklik) baholanishiga asoslanadi. Reja audit komiteti tomonidan tasdiqlanadi va muhim o'zgarishlar yuz berganda yangilanadi. Bu audit resurslarini eng yuqori riskli sohalarga yo'naltirishni ta'minlaydi.

Zamonaviy audit usullari: Davomiy audit (Continuous Auditing) va davomiy monitoring (Continuous Monitoring) keng qo'llaniladi, bu esa anomalialarni va zaifliklarni real vaqt rejimida yoki tezroq aniqlash imkonini beradi. Katta ma'lumotlar tahlili (Data Analytics) va avtomatlashtirish audit jarayonlarining tezligi, chuqurligi va

qamrovini sezilarli darajada oshiradi. Kiberxavfsizlik auditlari, model riski auditlari (kredit baholash modellari) va madaniyat auditlari kabi yangi audit turlari rivojlanmoqda.

Kafolatlash va maslahat Balansi: IIA standartlari kafolatlash (mavjud nazorat tizimlarini tekshirish) va maslahat (nazorat tizimlarini yaxshilash bo'yicha takliflar berish) o'rtasidagi muvozanatni boshqarishni talab qiladi. Maslahat faoliyati auditorning mustaqilligiga tahdid solmasligi kerak va boshqaruv tomonidan aniq so'ralishi yoki ma'qullanishi kerak.

Kadrlar siyosati va professional rivojlanish:

Yuqori Malaka Talablari: CAE va auditorlar uchun sertifikatlar (masalan, CIA - Certified Internal Auditor, CISA - Certified Information Systems Auditor, CFA, ACCA) va bank sohasi tajribasi talab qilinadi. Doimiy kasbiy malaka oshirish majburiydir.

Mustaqillikni saqlash: Auditorlarning audit qilayotgan sohalar bilan shaxsiy yoki moliyaviy manfaatdorliklari (conflict of interest) bo'lmasligi ta'minlanadi. Auditorlarni bir bo'limdan boshqasiga tez-tez rotatsiya qilish yoki audit guruhlarini tarkibini o'zgartirish amaliyoti qo'llanilishi mumkin.

Sifat kafolati dasturi (Quality Assurance and Improvement Program - QAIP): IIA standartiga (Standard 1300) muvofiq, ichki audit xizmati uning faoliyati standartlarga muvofiqligini va qo'shilgan qiymat yaratayotganligini baholash uchun ichki (doimiy) va tashqi (kamida 5 yilda bir) ko'rib chiqishlarni o'tkazadi.

Natijalardan foydalanish va kafolatlash:

Vaqtida, aniq va amaliy hisobotlar: Topilmalar va tavsiyalar aniq, amaliy, risk bilan mutanosib va vaqtida taqdim etiladi. Hisobotlar audit natijalarining biznesga ta'sirini ko'rsatadi.

Topilmalarni kuzatib borish: Topilgan kamchiliklar va tavsiyalar bajarilgunga qadar kuzatib boriladi va bajarilishi haqida audit komitetiga muntazam hisobot beriladi. Bu jarayon samaradorlikning kalitidir.

Audit komiteti va boshqaruv aloqasi: CAE audit komiteti bilan muntazam (kamida chorakda bir) va bevosita uchrashadi. Audit komiteti boshqaruvni tavsiyalarni amalga oshirishga undashi va javobgarlikka tortishi mumkin.

Muhim xalqaro tashkilotlar va standartlar:

The Institute of Internal Auditors (IIA): Global professional tashkilot, "International Professional Practices Framework (IPPF)" ni, shu jumladan, "International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (Standards)" ni chiqaradi. Bu standartlar bank ichki auditining asosidir.

Basel Committee on Banking Supervision (BCBS): "Internal audit in banks" (2012), "Corporate governance principles for banks" (2015) kagi hujjatlar bank nazorati

kontekstida ichki auditning roli, mustaqilligi, resurslari va samaradorligi bo'yicha aniq ko'rsatmalar beradi.

COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission): Ichki nazorat (Internal Control - Integrated Framework) va ERM (Enterprise Risk Management - Integrating with Strategy and Performance) uchun ramkalar taqdim etadi, ular ichki auditning baholash faoliyati uchun asosdir.

ISACA (Information Systems Audit and Control Association): Axborot tizimlari audit, nazorat va xavfsizlik bo'yicha standartlar va sertifikatlar (CISA) ni taqdim etadi, bu banklarda kiberxavfsizlik va IT audit uchun muhimdir.

O'zbekiston banklari uchun bu tajribalardan o'rinli saboqlar: Mustaqillik va ob'ektivlikni tizimiy ta'minlash (tashkiliy joylashuv, audit komitetining kuchi), riskga asoslangan rejalashtirishni joriy etish, zamonaviy audit texnologiyalariga (ma'lumotlar tahlili, davomiy audit) sarmoya kiritish, auditorlarning malakasini oshirish va sertifikatlashni rag'batlantirish, tavsiyalarni kuzatib borish mexanizmlarini mustahkamlash. Biroq, bu tajribalarni O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy, huquqiy va madaniy sharoitlariga, shuningdek, banklarning hozirgi imkoniyatlariga moslashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalqaro Professional Amaliyotlar Doirasi (IPPF) – The Institute of Internal Auditors (IIA).
2. Sawyer, L. B., Dittenhofer, M. A., & Scheiner, J. H. Sawyer's Internal Auditing: Modernizing Internal Audit and Advisory Services – The Institute of Internal Auditors.
3. Mo'minov, A., Xolmirzayev, B. Korxona moliyaviy-iqtisodiy faoliyatini audit qilish – T.: "Iqtisodiyot".
4. Arens, A. A., Elder, R. J., Beasley, M. S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach – Prentice Hall.
5. Pickett, K. H. S. The Internal Auditing Handbook – John Wiley & Sons.
6. Ridley, J., D'Silva, K. A History of Auditing: The Changing Audit Process in Britain from the Nineteenth Century to the Present Day – Routledge.
7. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Internal Control – Integrated Framework – AICPA.
8. Korxona moliyaviy-iqtisodiy faoliyati auditining nazariyasi va amaliyoti (o'quv qo'llanma) / Tuzuvchilar: M. Jo'rayev, N. Ismoilova. – T.: "Tafakkur qanoti".
9. Kovalyov, V. V. Korporativ moliyaviy hisobot. Xalqaro standartlar asosida tayyorlash va analiz qilish – M.: "Prospekt" nashriyoti.

10. Rae, K., Subramaniam, N. Quality of Internal Control Procedures: Antecedents and Moderating Effect on Organisational Justice and Employee Fraud – “Managerial Auditing Journal”.

